De moord op Patrice Lumumba en de parlementaire onderzoekscommissie [1]

Rudi Van Doorslaer

In plaats van een klassieke recensie te schrijven die uitsluitend zou focussen op de inhoudelijke aspecten van dit onderzoek, leek het mij interessant om ook in te gaan op een andere m.i. meer intrigerende vraag : wat kon een onderzoek in de bijzondere context van een parlementaire onderzoekscommissie aan nieuwe of extra dimensies opleveren voor de historicus van de hedendaagse periode ? Het gebeurt inderdaad erg zelden dat 'de historicus' in België door de politiek met een dergelijke investituur wordt bedacht en daardoor theoretisch over een bronnenrijkdom kan beschikken die uitzonderlijk is. Laten wij dit even concreet bekijken. Hoe werd dit onderzoek georganiseerd, hoe zat het nu precies met die bronnen en hoe straalt dit alles af op het eindresultaat ? En, ten slotte, welke besluiten zijn daaruit te trekken voor het 'normaal' onderzoek van de contemporanist ?

In mei 2000 stelde de Parlementaire Commissie 4 deskundigen aan : Luc De Vos (KMS en KUL), Emmanuel Gerard (KUL), Jules-Gérard Libois (CRISP) en Philippe Raxhon (ULg). Zij waren gekozen uit 12 kandidaten die zich hadden gemeld, nadat door de Commissie een oproep was gedaan aan de rectoren van de universiteiten. Hen werd gevraagd samen te werken met Jean Omasombo van de Universiteit van Kinshasa. Hun opdracht bestond erin : 1/ de archieven op te sporen, te analyseren en erover te rapporteren; 2/ getuigen te suggereren en de hoorzittingen te documenteren; 3/ de feiten die uit archieven en getuigenissen naar voor waren gekomen te interpreteren en daarop steunend hypothesen aan de Parlementaire Commissie voor te leggen.

De deskundigen hebben vervolgens de beslissing genomen om de zaak Lumumba niet te isoleren en eerst de context van dekolonisatie en Koude Oorlog te bekijken vooraleer in vier chronologische fasen de kern van het onderzoek onder de loupe te nemen : Lumumba als premier, de chaotische periode van de strijd tussen Kasa Vubu (e.a.) en Lumumba tot diens huisarrest, de vlucht en aanhouding van Lumumba en tenslotte zijn overbrenging naar Elisabethstad en de eigenlijke moord op 17 januari 1961.

Nog vooraleer de historici met deze opdracht werden belast, besloot de Parlementaire Commissie aan meerdere ministers te vragen haar een lijst met inventarissen te bezorgen van de archieven

1 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementair onderzoek met het oog op het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici. Verslag namens de Onderzoekscommissie uitgebracht door de heren Daniël Bacquelaine en Ferdy Willems en mevrouw Marie-Thérèse Coenen*, Brussel, 16.11.2001, 2 vol., 988 p.

m.b.t. de Kongo-crisis en meer bepaald de periode januari 1960-april 1961. Dit verzoek werd gestuurd naar de eerste minister, de minister van Binnenlandse Zaken, van Buitenlandse Zaken, van Landsverdediging, van Justitie, van Economische Zaken en wetenschappelijk onderzoek (samen met de hem toegevoegde regeringscommissaris). Een gelijkaardig verzoek werd tevens gericht aan de kabinetchef van Koning Albert II en aan de diverse archiefcentra in het land.

Op die wijze werden de notulen van de Ministerraden (1959-1961) en van het beperkt ministercomité voor Afrikaanse zaken voor historisch onderzoek vrijgegeven. Verder bezorgden enkele ministeriële departementen inventarissen aan de Commissie; dat was het geval met de departementen Ontwikkelingssamenwerking, Justitie, Landsverdediging, Wetenschapsbeleid en Binnenlandse Zaken.

Primordiaal voor het Lumumba-onderzoek was het Archief van het Koninklijk Paleis. De kabinetchef van de koning, J. van Ypersele de Strihou, liet de Commissie weten dat ze de specifieke stukken m.b.t. het onderzoek zou kunnen inzien, ook al was "de voorgeschreven termijn voor raadpleging van de archiefstukken van het Koninklijk Paleis niet verlopen". Deze instemming mocht echter geenszins als een precedent worden beschouwd en hij wees er ook nadrukkelijk op dat de persoon van de koning als onschendbaar diende te worden beschouwd.

Problemen stelden zich op twee terreinen : de 'geheime' archieven en de privé-archieven. Voor de inzage van documenten van de Algemene Dienst Inlichtingen en Veiligheid (de onder de Generale Staf – Ministerie van Landsverdediging ressorterende militaire inlichtingendienst) en van de Veiligheid van de Staat (Ministerie van Justitie) diende voor de vier vorsers een speciale wettelijk voorziene veiligheidsmachtiging te worden gevraagd bij de voorzitter van het Comité I(nlichtingen). Uiteindelijk werden 44 documenten door de administrateur-generaal van de Veiligheid van de Staat voor onderzoek vrijgegeven.

Wat privé-archieven betreft heeft de Parlementaire Commissie toestemming tot raadpleging gevraagd vooraleer eventueel beroep te doen op de bevoegdheden die ze als parlementaire onderzoekscommissie bezat. Zo werden de papieren van enkele belangrijke actoren in het Kongo-drama voor de Commissie verworven : de archieven Jules Loos, Harold d'Aspremont Lynden, Pierre Wingy. Met het oog op de inbeslagname van de agenda's van kolonel Guy Weber werd op instructie van de Commissievoorzitter een huiszoeking verricht op het kasteel van Argentueil, de verblijfplaats van prinses Liliane (wat toen breed in de pers werd uitgesmeerd). Dat was ondermeer ook het geval bij een lid van de toenmalige Kongolese veiligheid en bij amateur-historicus Jo Gérard.

Vooraleer de synthese van de experten voor te stellen is het wellicht interessant te vermelden dat naast de chronologische behandeling van het onderzoek, van juli 1960 tot de moord op Lumumba op 17 januari 1961, ze vier thematische dossiers apart hebben aangepakt : de geheime fondsen van Afrikaanse Zaken (waarmee België zijn parallelle buitenlandse politiek

• **Koning Boudewijn bij de Kongolese onafhankelijkheidsfeesten in juli 1960. (Foto SOMA)**

in Kongo-Katanga deels heeft gefinancierd), de *Union Minière du Haut Katanga*, de Veiligheid van de Staat en tenslotte Koning Boudewijn en de Kongo-crisis.

"Het dossier Lumumba is ingewikkeld", concluderen de experts in hun besluiten "maar voor de theorie van het grote complot hebben wij geen bewijzen". Met zekerheid kunnen zij bevestigen "dat Belgische regeringsinstanties Lumumba van de macht hebben helpen verdrijven, zich vervolgens verzet hebben tegen elke verzoening met Lumumba en zijn terugkeer aan de macht hebben proberen te verhinderen. Zij hebben aangedrongen op zijn arrestatie, zonder aan te dringen op een proces. Zij hebben de overbrenging van Lumumba naar Katanga gesteund, zonder de mogelijkheid van zijn terdoodbrenging in Katanga door gepaste maatregelen uit te sluiten" [2]. Zij laten het vervolgens over aan de leden van de Parlementaire Commissie om uit te maken of de Belgische regeringsinstanties een morele verantwoordelijkheid dragen in de dood van Lumumba.

Interessant is het debat tussen intentionalisten en functionalisten dat door de experts expliciet wordt geformuleerd. Voor de eersten kadert de dood van Lumumba

2 *Idem*, p. 605.

in de kroniek van een aangekondigde dood; voor de anderen is hij het gevolg van steeds veranderende opeenvolgingen van gebeurtenissen en van evoluties in de machtverhoudingen en lag zijn dood dus niet op voorhand vast. Voor wie vertrouwd is met de interpretatiestrijd onder historici omtrent de misdaden van het nazisme, in het bijzonder de judeocide, klinkt dit debat erg bekend. Een definitieve uitspraak over deze kwestie zeggen de experts niet te kunnen of willen doen : zij zijn integendeel van mening dat dit debat verder "de brandstof kan vormen voor de levenskracht van de geschiedenis". Wel leggen zij er, voor wie daar anders over zou denken, de nadruk op dat DE historische waarheid niet te achterhalen is omdat er "in de geschiedenis geen wetten bestaan" [3].

Toch lijkt er verder een duidelijk functionalistische verhaallijn in het moordverhaal van de auteurs-experts te zijn geslopen. De moord op Lumumba blijkt geen doel op zich maar, tot een zekere periode, een optie onder andere te zijn geweest. En wanneer de zaken dan wel "in een stroomversnelling komen" dan blijken die "het sluitstuk te zijn van een ontwikkeling, maar die in werkelijkheid de omvorming van een proces is" [4]. Bekennen de auteurs hiermee dan toch geen kleur in het debat ?

Hoe beoordelen zij op het einde van de rit het optreden van de Belgische regering die tijdens de Kongocrisis bestaat uit christen-democraten en liberalen en geleid wordt door Gaston Eyskens ? Zij stellen een gebrek aan transparantie vast en een reeks interne contradicties. Er is een onduidelijke bevoegdheidsafbakening tussen een aantal ministers, vooral tussen Afrikaanse en Buitenlandse Zaken. Verder is er naar aanleiding van de militaire interventie in de zomer van 1960 ook de rol van de Minister van Defensie. Vooral de controle over de Belgische militairen in Kongo wordt door de experts als chaotisch bestempeld, mede door de parallelle communicatielijnen die het gevolg zijn van het gebrek aan een duidelijke bevoegdheidsafbakening. Zo komt men tot de vaststelling dat de politiek die wordt gevolgd t.a.v. Kongo/Katanga vanuit die verschillende machtscentra niet eenduidig is. Ook al zijn de ministers politiek verantwoordelijk "worden belangrijke beslissingen genomen door officieren, diplomaten of ambtenaren" [5].

De experts concluderen trouwens dat er daarentegen wel een goede verstandhouding bestond tussen de ambtenaren, militairen en diplomaten op verschillende niveaus. Dikwijls was die goede verstandhouding het gevolg van een gemeenschappelijke ervaring in de Tweede Wereldoorlog, in het (rechtse) verzet, in de gevangenen- of concentratiekampen, of bij de Belgisch troepen in Groot-Brittannië. Niet de politieke scheidingslijnen waren hier belangrijk, maar wel een bepaalde gemeenschappelijke conservatieve visie op België, de trouw aan de koning en het wantrouwen tegenover de klassieke politieke (democratische) wereld.

3 *Idem*, p. 589.
4 *Idem*, p. 591.
5 *Idem*, p. 602.

Het gebrek aan duidelijkheid wordt in de hand gewerkt door de uiteenlopende visies van de regering en het Paleis. Koning Boudewijn is van mening dat hij de politiek van de regering effectief kan beïnvloeden. Zo steunt hij veel langer dan de regering de Katangese optie. Hier verschijnt majoor Weber op de scène : hij is als militair raadgever van de Katangese president Tshombe een instrument van de parallelle politiek van het Paleis. De cruciale informatie die de Koning op 19 oktober 1960 (van Weber via zijn kabinetchef Lefébure) ontvangt m.b.t. de intentie van Tshombe en Mobutu om Lumumba "fysiek te neutraliseren", is volgens de experts "waarschijnlijk niet aan de regering overgemaakt". Bij het ontvangen van dat bericht reageert koning Boudewijn niet direct, maar op 27 oktober schrijft hij een brief aan Tshombe waarin deze zin niet mis te verstaan is : "…*une association de quatre-vingts années comme celle qui a uni nos deux peuples crée des liens affectifs trop étroits pour qu'ils puissent être dissous par la politique d'un seul homme*"; en verder : "*Comme vous l'écrivez dans votre lettre, le Katanga constitue une oasis de paix, une tête de pont à partir de laquelle il sera possible d'arrêter l'expansion du communisme en Afrique*" [6]. Dat er hierbij met de grondwettelijke principes een loopje wordt genomen willen de experts niet met zoveel woorden gezegd hebben, maar deze zin wijst toch in die richting : "Andere aspecten van het koninklijk optreden daarentegen zijn conform de grondwettelijke regels" [7].

Een laatste sneer in het Verslag van de experts is voor de voorgangers van hun; opdrachtgevers zelf bestemd : "De parlementaire controle op de regeringspolitiek was zwak of onbestaande" [8].

Laten wij nu even terugkeren naar de vraagstelling m.b.t. de bronnen. Slaagden de experts erin, vanuit hun uitzonderlijke 'machtspositie', alle cruciale archiefstukken te raadplegen ? Konden zij de contacten van en met het Paleis werkelijk in kaart brengen ? Konden zij uitmaken welke rol bepaalde industriële groepen in dit gebeuren hebben gespeeld ? En hoe stond het met de officiële en parallelle inlichtingsdiensten ?

Om tot hun besluiten te komen hebben de experts een lange en kronkelige weg afgelegd. Wat zij schrijven m.b.t. hun bronnenmateriaal, maar ook m.b.t. de begrenzingen in de wetenschappelijke reikwijdte van hun historisch onderzoek, is lezenswaardig. Bij het opstarten van hun onderzoek moesten zij niet alleen op een systematische wijze sporen en bronnen opsporen, zij werden ook geconfronteerd met materiaal van slechte kwaliteit dat op het terrein "letterlijk was platgetrapt". Dat moest dus eerst op basis van een systematische historische tekstkritiek worden uitgezuiverd.

Verder blijkt toch ook hoe weinig systematisch bepaalde archieffondsen of bronnenreeksen echt ontsloten waren en hoe moeilijk het bijgevolg was om met

6 *Idem*, p. 475.
7 *Idem*, p. 605.
8 *Idem.*

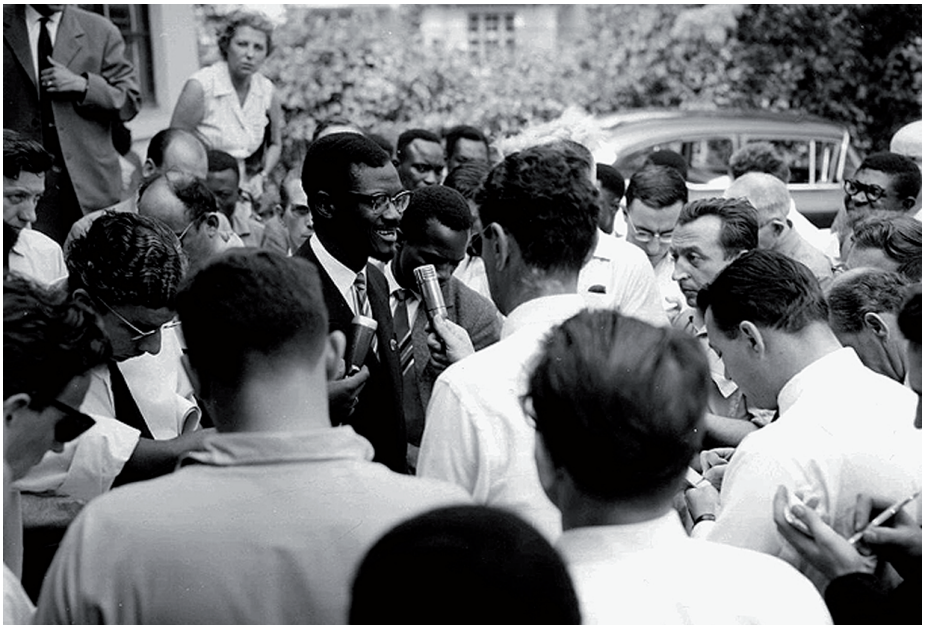

• **Eerste minister Patrice Lumumba staat de pers te woord.**
(Foto SOMA)

• **Patrice Lumumba na zijn aanhouding en overbrenging naar Elisabethstad in 1960.**
(Foto SOMA)

zekerheid uit te maken of een probleem of vraagstelling ook volledig kon benaderd of beantwoord worden. Twee voorbeelden m.b.t. eventuele koninklijke tussenkomsten. "In het algemeen beschikken we over weinig materiaal betreffende de regeringsherschikking van 2 september" (nadat de Koning heeft gepoogd een 'zakenkabinet' op de been te brengen) schrijven de experts [9]. En m.b.t. de gevoelige contacten tussen kabinetchef Lefébure en majoor (later kolonel) Weber : "Er zijn minstens drie antwoorden van Lefébure aan Weber. Twee ervan kennen we, het derde niet (…)" [10]. Ook heeft Weber het in twee brieven over Lumumba. Slechts één ervan zit in het Archief van het Koninklijk Paleis.

De industriële groepen nu. De experts hebben nadrukkelijk aandacht besteed aan de rol van de *Union minière du Haut Katanga* (UMHK), een "van nature voor politieke kwesties weinig doorzichtige instelling" [11]. Toch kon door het openstellen van de archieven de relatie tussen de UMHK en de Katangese overheid in verregaande mate worden in kaart gebracht, bijv. door middel van de overdrachten naar de *Banque nationale du Katanga*; daarnaast kwam ook het lobbywerk in Brussel uit de verf en enkele andere merkwaardige initiatieven, zoals het opzetten van gewapende acties tegen wat door de UMHK het 'communisme' wordt genoemd. De in het Verslag uitgewerkte *case study* over de UMHK en de huurlingenronsel door de Fransman Santu Peschard is op dat laatste punt uitermate illustratief [12]. Daarin floreren niet toevallig dezelfde extreem-rechtse avonturiers van de internationale strijd tegen het echte of vermeende communisme (samen met hun financiers : bijv. Herman Robilart, afgevaardigd-bestuurder van de UMHK tijdens de Kongo-crisis) als in het in vele opzichten met het Lumumba-dossier verwante dossier Lahaut. De experts geven ons wel een waarschuwing mee : de UMHK heeft een goed bewaard en ontsloten archief, waardoor haar rol en belang in dit Verslag misschien al te nadrukkelijk op de voorgrond komt. Ook dit is inderdaad een merkwaardige paradox.

Enkele commentaren ten slotte m.b.t. het archief van de Veiligheid van de Staat. De experts hebben er maar liefst een 10.000-tal archiefstukken uitgeplozen. Zij gaan ervan uit dat zij hiermee "de kwestie volledig hebben uitgekamd". Toch stellen ze zelf vragen bij het ontsluitingssysteem van het archief van de Veiligheid : het lijkt blijkbaar sterk op de Russische matroesjka's, men moet vertrekken bij het algemene om tot het bijzondere te komen. Zijn zij hier dan niet al te voortvarend in hun conclusie ? Maar belangrijker : was er dan geen informatie terug te vinden bij de Algemene Dienst Inlichtingen en Veiligheid onder de voogdij van Landsverdediging ? Niet alleen over de eigenlijke militaire inlichtingendiensten, maar tevens over de contra-informatie activiteiten en de *stay behind*-netwerken

9 *Idem*, p. 468.
10 *Idem*, p. 482.
11 *Idem*, p. 567.
12 *Idem*, p. 539-567.

tegen het communisme (die zowel in België als in de kolonie waren opgericht geworden in de loop van de jaren vijftig) had ik toch wat meer informatie gewenst. Op dat punt stelt het Verslag mij teleur.

Laat mij nu even op mijn uitgangsvraag terugkomen. Het is duidelijk dat de experts-historici erg veel bronnen voor hun onderzoek hebben kunnen inkijken die in normale omstandigheden

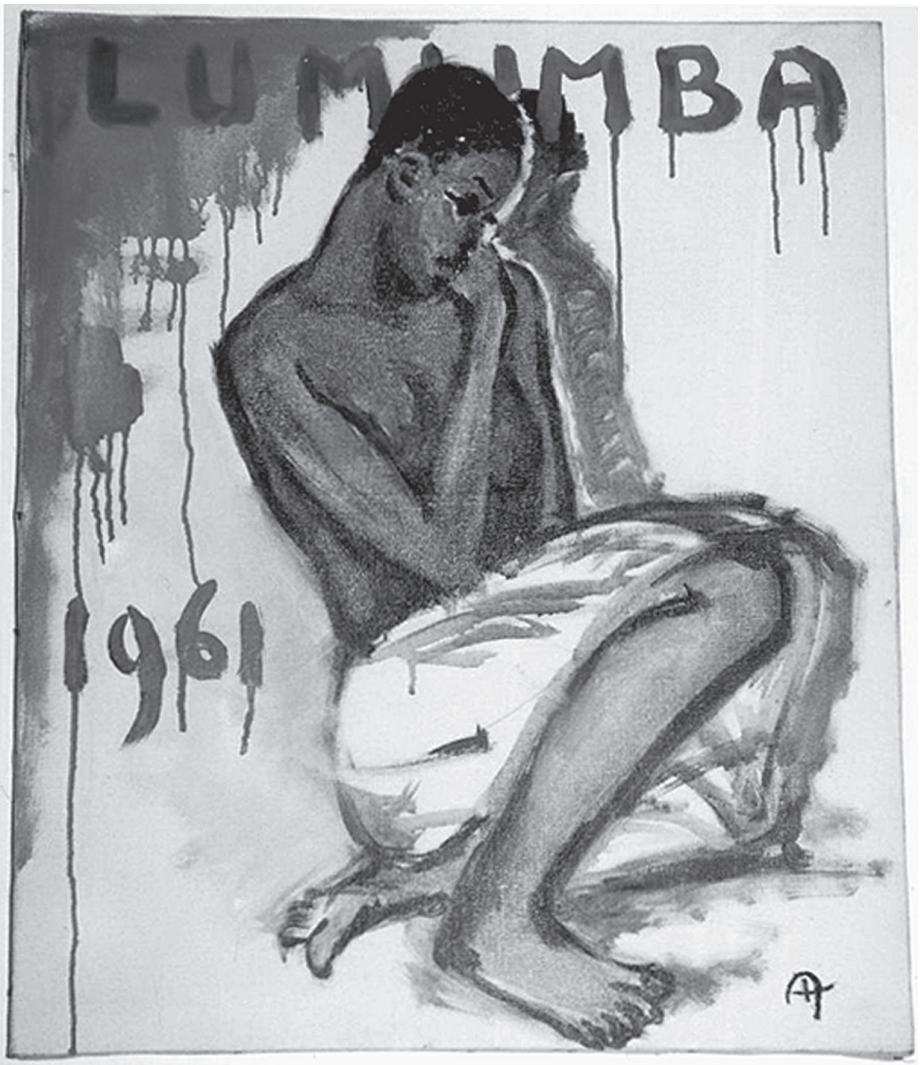

• **Na de moord op 17 januari 1961 wordt Lumumba al snel gemythologiseerd tot martelaar van de jonge Kongolese natie. (Foto SOMA)**

voor hen zouden gesloten gebleven zijn. Zij hebben daardoor een 'historisch' verslag kunnen schrijven en een belangrijke intellectuele bijdrage geleverd aan het uitdiepen van onze dierbare democratie.

Dat brengt mij bij het globaal probleem in dit land m.b.t. de openbaarheid van documenten : is het inderdaad niet zo dat men er zich terecht over kan verbazen dat historici blijkbaar dergelijke 'uitzonderlijke omstandigheden' nodig blijken te hebben om gewoon op een wetenschappelijk verantwoorde wijze onderzoek uit te voeren over 'delicate kwesties' ? Wordt het inderdaad geen tijd dat in dit land ernstig werk wordt gemaakt van een nieuwe Archiefwet ? Het is niet hier de plaats om een uitgewerkt standpunt daarover neer te schrijven, maar kan dan misschien ook de democratische waarde van bijvoorbeeld overheidsarchieven worden erkend en wettelijk vastgelegd (in aansluiting bij de wet op de openbaarheid van bestuur) ? De parlementaire onderzoekscommissie over de moord op Lumumba heeft zich herhaalde malen, ook publiekelijk, verbaasd over de wijze waarop de politieke archieven in België worden bewaard en ontsloten. Als historici kunnen wij niet anders dan vragen dat hierin in de toekomst verandering zou komen en dat op lange termijn de 'uitzonderlijke omstandigheden' die in het Lumumba-onderzoek zo nuttig zijn gebleken door de normale omstandigheden zullen overbodig geworden zijn.